

զոր ապահարկանէն աւելի օգտակար, զօրեղ
և բաւաւոր կը տեսնեմ ես, ընտանեաց
դառնութիւնները թեթեւացնելու համար: Ահա
ինդիր մի, զոր արժան է ուշադրութեան առ-
նուց և մշակել և հասունացնել, ոչ թո՛ղ իւ-
րաւագիտական հայեցակէտով, այլ և օրի-
նաւոր գործադրութեամբ և եկեղեցական և
աշխարհական իշխանութեանց համերաշխ և
հաւատարիմ գործակցութեամբ. վասն զի ինչ-
պէս որ և իցէ քրիստոնեայ զոյգ մի, ո՛ր
և է ընտանիք մի կրկին հպատակութեամբ՝
իւրիք իւրիք հանգանակած է իւր ազատութիւնը
օրինաց առջև, ընդհանուր ընկերութեան և
եկեղեցւոյ բարւոյն համար, այսպէս ալ ու-
րեմն այդ կրկին իշխանութիւնները պարտա-

կան են նոյլին օրինօք, զուգընթանալ և հա-
մերաշխութեամբ հայթհայթել առանձինն ըն-
տանեաց բարին և երջանկութիւնը: Ահա
այս կէտիս մէջ և այս չափով միայն ձեզ
կը համաձայնիք: Կ'ընդունիք:

— Ըէ՛օ. իբրեւ սկզբունք բարի է, բայց
նորա գործադրութիւնն՝ անյուսալի:

— Եթէ կարելի եղող սկզբան մի գործա-
դրութիւնն անյուսալի է, մենք ալ կը վեր-
ջացնենք մեր խօսքն՝ ըսելով, որ ձեր պաշտ-
պանած սկզբան գործադրութիւնը բոլորովին
յուսահատական է. վասն զի թէ՛ կրօնական
և թէ՛ իրաւաբանական հայեցակէտով անկա-
րելի է:

Շիրակացի

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ.

(Տես յ'էջ 58)

ԼԸ

Մուշ դադար յԵրեւան. — Պաշ-Գառնի. — Գեղարդ. եկեղեցին, ոչխտագնացօրիւն. —
վանքին տեսարանը, տօնք, հացկերոյքք, փորորիկ:

ՊԱՏԱԿՆԻՍ էր փութով մեկնիլ
դէպ ի Կօք-լայ լճի բարձր առ-
բահարթները, անցնելով ընդ Գե-
ղարդ, զալ ի Նօր-Պայէզիտ և ան-
կից երթալ ի Տփղիս: Երեւանու մա-
լաշնիքը մեզ նոր խումբ մը տուաւ, բաղկա-
ցեալ ի թաթար չափաբաց, Արամ Արա-
համեանց անուն հայտա մը ձեռքին տակ, որ
ռաւականութեան պաշտօնեայ էր: Նոյն ջո-
րեպանք՝ որոցմէ գոհ էինք՝ մեզ ընկերեցին
դարձեալ, միայն ձիերը փոխուեցան: Մեր
ձամբարկութեան այս վերջին մասը որովհե-
տե պէտք էր շատով աւարտել, բեռներուն մեծ
մասը զրկեցինք Տփղիսի վրայով: — Բայց

զօրազդարար շատ բան թօթափեցինք մեզմէ.
վասն զի ինչպէս պիտի տեսնենք, անկող-
նիկները զրկելով, մեզ միայն գորգերը և
մեր վրանը պահեցինք, կաթծելով որ զացած
տեղերնիս լի է այսպիսի կարասեօք:

19 յուլիս, — Առաւօտեան ժամը ութին՝
կարաւանը ճամբայ ելաւ դէպ ի Պաշ-Գառնի
և Գեղարդ, ուր տարուէ տարի ուխտագնա-
ցութիւն կ'ըլլուի, որուն շատ կը փափաքինք
ներկայ ըլլալու: Գեղեցիկ պարտիզաց եր-
կայիքը բռնելով, քաղքէն գուրս կ'ելնենք
Քանաքեռի ճամբով, և կը սկսինք ելնել սա-
րահարթը՝ որ կ'իշխէ քաղաքին վրայ արեւ-
լեան կողմէն:

Դեռ առաւօտեան այս ժամուն՝ շատ մը թաթարներ և հայեր կը քնանան բացօթեայ իրենց պարտիզայ մէջ կանգնուած բարձր վրանաց տակ, կամ երբեմն ծառի մը մէջ՝ նոյն նպատակին յարմարցուած ։ Ոմանք արթնցած՝ մեզի կը նային՝ աչքերին շփելով՝ իրենց օգային անկողնոց բարձանքէն, որոնք պտղալից ճիւղերու մէջ կը կորսուին ։ Կան կիներ որք կը զարդարուին, և գոյնզգոյն շրջագզեատնին կը հագնին. նկարելու արժանի տեսարաններ ։

Կարկաճաւոս ջրերով լի Հայոց Նորք գիւղին զիմացէն անցնելով, կ'եւնենք 1490 մեզր բարձր քարածայռի մը սարահարթը. վերջը ռսի գայ Ձրվէժ գիւղը իւր գեղեցիկ պարտէզներով և ջրերով, որ թէպէտ գեղահոս կ'երևին, բայց տաք են և աղանդացած վաղելու ատեն ։ Այս գիւղը Երևանէն ճովէս հզմ. հեռու է. իսկ Պաշ-Գառնիէն 10 մկէս ։

Ճամբան սաատիկ բազմութիւն կայ ։ Արք, կանայք, տղայք, տօնական զգեստ հագած կ'անցնին անդալար, ոմանք օտքով, ոմանք ձիով ։ Բոլոր այս մարդիկ ուխտաւորներ են՝ որք մեզի պէս Գեղարկ կ'երթան՝ որուն տօնն է վաղը. այս տօնը ամենէն նշանաւորն է Հայոց տօներէն, և հոն երթալէն առաջ եօթն օր պահը կը պահեն ։

Ժամը 11 ին, 1720 մետր բարձրութեան վրայ փերուն ժայռերու կը հասնինք, որք կ'իշխեն Օղլաբերդի նկարագեղ գիւղի վրայ, ուր կը բնակին 30 ընտանեաց չափ թաթարք ։

Վերէն վար շիտակ քարածայռերու մէջ անթիւ անձանքներ փորուած են, որք խոտ հին կը թուին ։ Այս բիրտաւոր որջերու ազգեցութիւնը խիստ տարօրինակ է, և հոն բնակող մարդիկ յիւսիսի աղէկ ընտրութիւն ըրած են, վասն զի բնութիւնը շատ գեղեցիկ է, և երկիրները՝ ամէն տեղ լաւ մշակուած՝ մեծ պտղաբերութիւն կը խոտանան ։

Քարբիշալու գիւղի ժծոտ կարկաճուն վտակի մը եղբրը կայ սիրուն անկիւն մը, հոն կ'իջնենք, և մեծ արտօժով կը լափենք վարգազայն և անուշահոտ սիրուն ձմերուկները, որոցմով Համբարձումը լեցուցեր է պարկերը ։ Հայուհիք կ'անցնին ճամբէն հագուած

զարդարուած ։ Իրենց ճերմակ ճակատը պսակուած է ոսկի դրամոց թազովը՝ նեղ, լայն՝ ըստ իրենց հարստութեան, սովորաբար քիչ մը սփռոյն կենդանացած է քաշելէն և առաքութենէն, իրենց մեծ սև գլխու կապերով՝ որք աղէկ ազուցուած են վարդազոյն այտեր, նուն վրայ, շատ սիրուն են փոքրիկ աղջկունք ։

Նորէն ճամբայ ելնելով, կը հասնինք իսկոյն ի Պաշ-Գառնի, 1500 մեզր բարձանց վրայ, որ նոյնպէս մի է ի հռչակաւոր տեսարանաց Հայաստանի պատմութեան ։ Արգի գիւղի գեղեցիկ կենասնեաց խմբին տակ նստելով, կը զովանանք, 130 ընտանեաց մէ բազկացած այս գիւղը, խեղճ է, և զպրոց չունի ։ Շատ մեզր կայ այստեղ ։

Գառնոյ հիմնարկութիւնը երկու հազար տարիէն պակաս չէ ֆրիստառէ առաջ ։ Իւր հիմնադրին անուամբ Գեղամ կը կոչուէր նախ, վերջը անոր փոքր որդւոյն անուամբ կոչուեցաւ Գառնի ։ Շատ վերջ Տրդատի ձեռամբ գեղեցկացաւ այս նշանաւոր քաղաքը, վասն զի իւր խոսրովիդուխտ քրոջ սիրելի բնակարանն էր ։

Կը տեսնուին տակաւին հին բերդին պատերէն ճակատները՝ Գառնի-Հայի ափանց առիւնքէն կողմը՝ որ անաւոր անդունդի մը մէջ կը հոսի ։ Տկար կողերը պաշտպանուած էին ամուր պատով մը լաւանքերու մէջէն փառուած կոճերով ։ Բայց հիմայ անկարելի է նոր բան մը կազմակերպել բերդին տեղւոյն ներկայացուցած քառնէն ։

Կանգուն մեծ գուռ մը միայն կայ՝ շինուած քրիստոնէութեան մօտեւէն ետքը, գուռակելով խաչերէն՝ որոցմով զարդարուած է ։ Թողլով զայն, կ'անցնինք շատպաւ գէպ ի անուանի տաճարը՝ որուն վրայ Մովսէս Խորենացի գեղեցիկ նկարագրութիւն մը թողած է ։ Այս շէնքը՝ շինեալ ի Տրդատայ՝ է ըստ պատմիչին՝ « տուն հովանոց, մահարձանօք, պանչելի դրօշուածովք բարձր քանազակաւ, ի համար քեռ իւրոյ խոսրովիկոտոյ, և գլեւալ ի նմա զյիշատակ իւր հելլենացի գրով » ։

Մի քանի հայեր մեզ կ'առաջնորդեն այս աւերակը, զոր « Գահ Տրդատայ » կը կոչեն ։

Այս քիչ շատ առասպելախառն պատմութեան բոլոր յիշատակները կը պահուին արդի ժողովրդականութեան մէջ : Բայց, աւագ, փոխանակ այս սքանչելի շինուածքին, անհեղեկ կոյտ մը միայն կը տեսնեմ նիւթոց՝ որք զիգուած են զետնի վրայ : Ճանապարհորդ մը : Դիւբուա՝ որ այցելած է այս աւերակացոյ յիսուն տարի առաջ, գրեթէ գտած է անոր դիրքը :

Ըստ իրեն՝ այս շէնքը տաճար մը միայն կրնար ըլլալ, իւր չափերու նուազութեան համար : Կեցած էր վեց սեանց վրայ հին յունական կարգաւ, ամենագեղեցիկ ոճով, ինչպէս կը ցուցնեն խոյակաց եւ խողովակաձե փորուած սեանց անթիւ մնացորդք՝ որ այսօր կը ծածկեն նորա տեղը : Գաւթին յատակը նոյնպէս հոխութեամբ զարդարուած էր : Այս տաճարը անշուշտ նուիրուած էր հայ առաքնութեան մը՝ Արտեմիայ կամ Անահայ :

Քանի մը մետր հեռու անկից՝ կայ ուղղանիզ ժայռ մը, որու ստորոտէն կը հոսի Գառնի—չայլ : Մեր առաջնորդները կը ցուցնեն ինձ սանդղոյ մը հետքերը՝ տաճարէն վեպի գետակը : Զեմ կրնար ստուգել, վասն զի գլուխ կը պառնայ երբ կը փորձեմ նայիլ անդունդը : Բայց կարծեմ թէ այս ոտնդուղը բնակչաց երևակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունեցած է : Այս կէտէն գեղեցիկ տեսարան մը կը վայելենք Գառնի—չայի հովտի վրայ, որու փրփուտ հոսանքը կը թաւալի արծաթեայ ժապաւինի նման՝ իւր անձուկ որմոց մէջ :

Հանդէպ ժայռիս յայնկոյս գետոյն, ընդարձակ անձաւ մը կ'երևի, ուր՝ ըստ առասպելաց՝ կը բնակէր Տրդատայ քոյրը : Գառնոյ բոլոր այս հովիտը հրաբխային ժազմանէ է : Լաւրակը իսկ կը բարձրանան լաւայի հոսանաց վրայ :

Թողլով այս գիւղը՝ առուակի մը մինչեւ ակը կ'ելնենք : Առատ է եւ համեղ, եւ է մի յաղբերաց որ զԵրևան կը սնուցանեն : 7 աստիճանի է ժայռէն ելած ատեն, եւ առ մի վայրկեան 5—6 հարիւրալիտր ջուր կու տայ : Դժբաղդաբար այսպիսի հարստութիւն մը տեղւոյ մը մէջ ուր ջուրը հազուադիւր է եւ գէշ,

զգուշութեամբ չի պահուիր : Եր հոսի բաց երկնից տակ, ժողովելով անցնելու ատեն գիւղերու մնացորդները, եւ երբ յԵրևան կը հասնի, կորուսած է իւր զովութիւնն ու մաքրութիւնը : Ինք կարենային ջրանցներ բանալ այս եւ ասոր նման ուրիշ ոչ ինչ ընդհատ յոտակ եւ առատ աղբերաց, Երևան աշխարհիս լաւագոյն ջուր ունեցող քաղաքներէն մին կ'ըլլար :

Պաշ—Գառնոյ ի Գեղարդէ հեռաւորութիւնը 8 վերստ է, բայց ճամբան խիստ վատ կ'անցնի լաւայից մէջէն եւ սեպաձե զառիվայրի մը վրայէն :

Որչափ որ Գառնի—չայի աղբերականց կը մօտենանք՝ հովիտը նոյնչափ կը փոքրեալնայ, եւ անտարանը գեղեցիկ եւ վայրենի դիրք մը կ'առնու : Հովտին կողերը՝ հրաբխային հողաքարով եւ լաւայից հոսանք կազմուած ըլլալով, արածայր ցցուած կոթողներու եւ փորուած բիւրատ արձաններու զաղափարը կու տան : Այս ժայռերու վրին մէջ՝ որ ամպէն աւելի անսովոր գոյներ կը ներկայացնեն, կարմիր, դեղին, մթաղոյն, զորշաղոյն, եւ որք կրացեալ կը թուին, այծերու անթիւ հոտեր կը վխտան : Բուսաբերութեան գալով՝ հագիւ թէ կը տեսնուի : Հովտին յատակը տնհուն ջախջախանաց տեսիլ կ'ընծայէ : Գեռ եկեղեցին չերևիր, բայց շատ հեռու պէտք չէ ըլլայ, վասն զի ճամբան կը լեցուի երթալով ուխտաւորօք :

Ամբող ընտանիքներ կը հասնին եզնեթէ դանդաղութեամբ քաշուած հին կառքերով : Ամենքն ալ ունին հետերնին գառներ, որոց ողբական մայիլը օդը կը թնդացընէ : Կարելի էր կարծել ինքզինքնիս շատ մը դարեր յետս : Այնչափ մեծ են փափկութիւնն եւ պարզութիւն բարեց որ զմեզ կը պատեն : Հէնտանք կը խառնանիք այս երկներանգ ամբուխին, որ մեծ աղաղակով կը յայտնէ իւր ուրախութիւնը՝ նպատակին հասնելուն համար :

Եւ ահա, իսկոյն կ'երևի նշանաւոր եկեղեցին անկիւն մը, որոյ ստեարանը զարմացման եւ հիացման աղաղակ մը կը խլէ մեզ մէ : Կպած է ժայռին՝ զետեղուած նեղ տեղւոյ մը մէջ, որ ի բնութենէ պատրաստուած է, եւ կախուած անդունդին վրայ : Զար-

մանքը ապշութեան փոխուեցաւ, երբ մտնելով եկեղեցւոյ դաւիթը՝ զայն գրառուած կը գտնենք ջերմաստիճանով, որք մինչև տանիքներու վերայ ալ լեցուած են։ Խոշ աղմուկ մը կը տիրէ այս փեթակին մէջ, յորում կը ճանչցուին Հայք, Փուրղը, Ասորիք և Զինկանք։ Զոռանայի, Նաղարայի, Թմբկի, և սրճի ձայներ կը լսուին յամենուտ, և մինչ մի քանի կանայք շրջագոյններին ժողոված կրակ կը վառեն, անդին երիտասարդք շեղծակցութեամբ կը պարեն նոյն իսկ եկեղեցւոյն տանեաց վրայ։

Երբ խոստովանիմ որ այս տեսարանին դիմաց աչքերս կը շփէի, տեսնելու համար թէ արդեօք երազի՞ մէջ էի։ Բայց հազիւ թէ բաւ կը մտած էինք, աստիկ փոթորիկ մը սկըսաւ, և դեռ մեր կահերը չհասած՝ օտարապետ փելի անձրև մի սկսաւ դալ։ Հաստատուելու տեղ մը չգտնելով, գացինք մինչև օստիկանութեան պաշտօնէին՝ որոյ է յանձնուած հսկել բարեկարգութեան՝ տօնի միջոց։ Այս պաշտօնեայն ընտրած էր իրեն ընակութիւնը եկեղեցւոյն կալուածոց ողորմելի սենեկի մը մէջ։ Մեզ ալ ստաւ ախոտի մը տանիքը, որ մինչև նոյն ատեն պարապ մնացեր էր՝ անհաստատ ըլլալուն համար։ Այս երբուն տեղը հաստատուեցաւ վրանսին։

Անձրևին մտիկ չընելով, ճաշի պատրաստութիւնք կ'ըլլան, հարիւրաւոր գտնելու կը մտնեն։ Մեր վրանը հազիւ կանգնուած՝ աղտոնեցաւ։

Կանայք՝ խեղճեցած այս տեղատարափէն, կը հանեն իրենց գեղեցիկ կապոյտ, կանաչ, դեղին, կարմիր շրջագոյնները, և իրենց վրայ փաթթելով, կը պտտին, կարմիր տարատներով որք և մինչև ոտքերնին կը հասնին, շատ նեղ ու աղեղ են։

Երբ այս գրասանաց և աղակալից պատրաստութեանց մէջ՝ վատ կամ լաւ կը նստինք տեղերնիս, անաւոր որոտում մը կը շուրջ յանկարծակի հովտին խորը, Գառնի—չայն է. գրեթէ մի քանի վայրկեան յառաջ չոր, փոխուած է հեղեղասառս յորձանաց՝ ջրհեղեղային անձրևին ազդեցութեամբ։ Գետին շփոյղը՝ տօնին աղմուկին հետ միացած, զիս բոլորովին կը խլացնեն։

Բայց մի քանի վայրկեանի մէջ ինչպիսի շփոթութիւն գոյնզգոյն և թռչուն վրանաց տակ հաւաքուած ամբոխին մէջ։ Որպիսի լքուած կը կարգացուի քաջ մարդկանց ճակտին վրայ՝ որք եկած են հեռուներէն իրենց ջերմեան, դուրսինն ընելու և քիչ մ'ալ զուարճաւ, լաւ համար։ Անձուկ և վայրենի հովիտը՝ որս կ'ըլլայ տարերաց կատաղութեան. դեղին հեղեղը կը խոյանայ զդրոյմամբ ի յատակը. փայլատակունք կը պատուեն մթին ամպերը, երկինք կ'որոտան. տօնական պատրաստութիւնք կը թողուին ի խեղճ ուխտաւորաց՝ որք կը դիմեն յեկեղեցին. այս ամենը կը կազմեն տեսարան մը խիստ անսովոր և դժուարին ի բացատրել։

(Շարայարեյի)

